

مطالعات علوم اسلامی انسانی

مقاله پژوهشی، سال هشتم، شماره ۳۳، بهار ۱۴۰۲ (ص ۶۵ - ۷۶)
دریافت: فروردین ماه ۱۴۰۲ پذیرش: خرداد ماه ۱۴۰۲

واکاوی اهمیت و شرایط امر به معروف و نهی از منکر در آیین اسلام

Analyzing the importance and conditions of enjoining good and forbidding evil in Islam

حسن فضل / دکتری الهیات و معارف اسلامی، تاریخ و تمدن ملل اسلامی، مدرس مدعو مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران.

Hassan Fazl/ PhD in Theology and Islamic Studies, History and Civilization of Islamic Nations, Invited teacher at Ferdous Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.

hf_1967_t@yahoo.com

Abstract

God's purpose in creating mankind is to achieve his perfection and happiness and this is possible in the shadow of worship and ascension through his knowledge. Going in this direction has obstacles that need to be overcome for those who follow this path. These obstacles are the denials that must be overcome by the believers. The facilitators of this path are the celebrities who should be tried to take advantage of them. Enjoining the good and forbidding the evil is one of the practical principles of Islam and is considered one of the most important religious duties. These two principles are explicitly stated in the Holy Quran and are also emphasized in the hadiths narrated from the Holy Prophet of Islam (PBUH) and the infallible leaders (AS) So that the two together draw the line of man's worldly guidance and his happiness in the hereafter and his immortality. In the present article, the author intends to take advantage of the verses of the Holy Quran and the narrations narrated from the Infallibles (AS) in the books of hadith and using a descriptive-analytical method to address the importance, position and conditions of these two important duties and then show the ways of implementing it in the society that has been able to achieve its goal to a large extent.

چکیده

هدف ذات باری از خلقت بشر، نیل به کمال و سعادت اوست و این امر در سایه عبودیت و عروج از طریق معرفت حق تعالی میسر است. طی طریق این مسیر، موانعی دارد که رفع آنها برای سالکان این طریقت لازم است. این موانع پیش رو منکراتند که بایستی از راه مؤمنان کنار روند. تسهیل‌کنندگان این طریق معروف‌ها هستند که بایستی در جهت بهره‌گیری از آنها تلاش کرد. امر به معروف و نهی از منکر از اصول عملی دین اسلام بوده و در شمار مهمترین فرائض دینی شمرده می‌شود. این دو اصل در قرآن کریم به صراحت آمده و در احادیث منقول از نبی مکرم اسلام (ص) و پیشوایان معصوم (ع) نیز مورد تأکید است به طوری که آن دو در کنار یکدیگر، خط هدایت دنیوی انسان و سعادت اخروی و جاودانگی او را ترسیم می‌کنند. در مقاله پیش رو نویسنده بر آن بوده است که با سودجستن از آیات قرآن کریم و روایات منقول از حضرات معصومین (ع) در کتب حدیث و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به اهمیت، جایگاه و شرایط این دو فریضه مهم پرداخته و سپس شیوه‌های اجرای آن را در جامعه نشان دهد که تا حدود زیادی توانسته است به هدف خود دست یابد.

کلیدواژه‌ها: اسلام، امر به معروف و نهی از منکر، مراتب، روش - ها، شرایط.

Keyword: Islam, enjoining good and forbidding evil, levels, methods, conditions.

مقدمه

از نیازهای دین اسلام برای حیات و بقا، مقابله با هنجاری‌شکنی‌ها و عدم پایبندی و التزام برخی مردم به انجام دستورات اسلامی در محیط جامعه است. برای رفع این نیاز، از دو امر استفاده می‌شود. نخست وضع مقررات برای مجازات که بایستی توسط حکومت اسلامی اجرا شود؛ دیگر امر به معروف و نهی از منکر که از واجبات الهی بوده و اسلام، مؤمنان را موظف به انجام این کار می‌نماید. این اصول عملی اسلام نه تنها در قرآن کریم بلکه در احادیث معصومین (ع) مورد تأکید بوده است. عالمان دین نیز درباره اهمیت آن در کتب خویش سفارش کرده‌اند. کتب اربعه شیعه، تحف العقول ابن شعبه حرانی و وسائل الشیعه شیخ حر عاملی از این شمارند. در این مقاله پیش رو نویسنده بر آن است که با بهره‌گیری از آیات و احادیث، لزوم اجرای دو فریضه امر به معروف و نهی از منکر را اثبات نموده و شرایط و موقعیت انجام آنها را متذکر شود. وجه تمایز مقاله نسبت به غالب نگاه‌ها، موضوعی بودن مباحث مربوط به دو فریضه امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد.

مفهوم‌شناسی امر به معروف و نهی از منکر

«معروف» از ماده «عرف» گرفته شده و در لغت به معنی نیک و شناخته شده است چراکه فطرت پاک انسان با آن مانوس و مألوف می‌باشد. واژه معروف در اصطلاح به هر کاری گفته می‌شود که حسن آن توسط عقل یا شرع شناخته شود. «منکر» از ماده «انکار» و «نکر» اخذ شده و در لغت به معنی زشت و پلید است. این لغت در اصطلاح به هر کاری اطلاق می‌شود که از نظر عقل و شرع ناپسند شمرده شود (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۵۰۴).

فلسفه امر به معروف و نهی از منکر

امام علی (ع) در فلسفه وجوب امر به معروف و نهی از منکر گوید: «خداوند سبحان امر به معروف را برای مصلحت عامه مردم و نهی از منکر را برای بازداشتن کم‌خردان واجب کرده است.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۲۲۹؛ سید رضی، ۱۳۷۶، ح ۲۵۲).

جایگاه و اهمیت امر به معروف و نهی از منکر

با تأمل در آیات قرآن کریم و احادیث منقول از معصومین (ع)، جایگاه و ارزشمندی این دو فریضه روشن می‌شود:

صفت خداوند

این دو اصل، صفات حضرت حق است که در قرآن یه آنها سفارش می‌کند: «خداوند به عدالت، نیکی کردن، بخشش به نزدیکان دستور می‌دهد و از فحشا، منکر و ستم بازمی‌دارد.» (نحل/۹۰) از امام علی (ع) است: «همانا امر به معروف و نهی از منکر از صفت‌های خداوند هستند.» (سید رضی، ۱۳۷۶، خ ۱۵۶، ص ۱۵۵).

صفت پیامبران

در قرآن کریم این صفات، از صفات رسول اکرم (ص) و سایر پیامبران یاد شده است: «کسانی که از این پیامبر درس نخوانده که [نام] او را نزد خود در تورات و انجیل نوشته می‌یابند، پیروی می‌کنند [همان پیامبری که] آنان را به کار پسندیده فرمان می‌دهد و از کار ناپسند بازمی‌دارد.» (اعراف/۱۵۷) خداوند از قول حضرت شعیب (ع) می‌گوید: «در آنچه شما را نهی می‌کنم ضدیت و مخالفت با شما نیست بلکه تا بتوانم تنها مقصودم اصلاح امر شماست» (هود/۸۸). امام باقر (ع) فرموده است: «همانا امر به معروف و نهی از منکر راه پیامبران و شیوه صالحان است.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۳۹۵)

واجب کفائی

امر بہ معروف و نہی از منکر، دو واجب کفائی هستند. خداوند متعال می‌فرماید: «و باید گروهی از شما باشند که به سوی خیر دعوت کرده و فرمان دهند و از زشتی‌ها بازدارند و اینان رستگارند.» (آل عمران/۱۰۴) رسول اعظم (ص) فرموده است: «به نیکی وادارید و از بدی بازدارید و گرنه خداوند بدهایتان را بر شما مسلط کند و نیکانتان دعا کنند و استجابیشان نکند.» (پابنده، ۱۳۵۶، ش ۲۲۱۸) امیر مؤمنان علی (ع) ہم بر این فرمان الہی تأکید دارد: «از خوبی‌ها فرمان برید و به آن امر کنید و از بدی‌ها بازایستید و از آن نہی کنید.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۲) نیز می‌فرماید: «عمل کننده به خوبی و بازدارنده از بدی باش.» (همان)

صفت خردمندان

خداوند متعال نہی از منکر را از صفات خردمندان می‌شمارد: «پس چرا از نسل‌های پیش از شما خردمندانی نبودند که [مردم را] از فساد در زمین بازدارند جز کسانی که از میان آنان نجاتشان دادیم.» (هود/۱۱۶)

ترک امر بہ معروف و نہی از منکر، صفات کافران

خداوند متعال می‌فرماید: «از میان فرزندان اسرائیل آنان که کفر ورزیدند به زبان داوود و عیسی بن مریم مورد لعنت قرار گرفتند. این [کیفر] به خاطر آن بود که عصیان ورزیده و [از فرمان خدا] تجاوز می‌کردند [و] از کار زشتی که مرتکب می‌شدند، یکدیگر را باز نمی‌داشتند. راستی چه بد بود آنچه می‌کردند.» (مائده/۷۸ و ۷۹)

اہمیت امر بہ معروف و نہی از منکر از منظر قرآن

این فرایض از روزهای نخست بعثت مورد توجه اسلام بوده است. سوره «عصر» که در اوایل بعثت نبی مکرم اسلام (ص) نازل شده، اشاره به معروف دارد: «مگر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند و یکدیگر را به حق توصیه نموده و به شکیبایی سفارش کرده‌اند.» (عصر/۳) در جای دیگر قرآن کریم، مهمترین وظیفه انبیا را امر بہ خداپرستی به عنوان برترین معروف و نہی از عبادت طاغوت به عنوان بدترین منکر نشان می‌دهد: «و همانا ما در میان هر امتی پیغمبری فرستادیم که خدای یکتا را بپرستند و از بتان و فرعونان دوری کنند، پس بعضی مردم را خدا هدایت کرد و بعضی دیگر گمراهی بر آنان حتمی شد، اکنون در روی زمین گردش کنید تا بنگرید عاقبت آنان که (انبیا را) تکذیب کردند به کجا رسید (و آنها چگونه هلاک ابدی شدند.» (نحل/۳۶)

ہم‌ردیف اصول و فروع دین

خداوند متعال در آیہ‌ای از قرآن کریم این دو فریضه را ہم‌ردیف ایمان به خدا و معاد می‌شمارد: «به خدا و روز قیامت ایمان دارند و به کار پسندیده فرمان می‌دهند و از کار ناپسند بازمی‌دارند و در کارهای نیک شتاب می‌کنند و آنان از شایستگانند.» (آل عمران/۱۱۴) و نیز: «[آن مؤمنان] همان توبہ کنندگان، پرستندگان، سیاست‌گزاران، روزہ‌داران، رکوع کنندگان، سجدہ کنندگان، وادارندگان بہ کارهای پسندیده، بازدارندگان از کارهای ناپسند و پاسداران مقررات خدایند.» (توبہ/۱۱۲) و آیہ دیگر: «انان کسانی هستند کہ ہر گاہ در زمین بہ آنها قدرت بخشیدیم، نماز را برپا می‌دارند، زکات را می‌پردازند و امر بہ معروف و نہی از منکر می‌کنند.» (حج/۴۱) و نیز: «ای پسرک من! نماز را برپا دار و بہ کار پسندیده وادار و از کار ناپسند باز دار.» (لقمان/۱۷)

آمران بہ معروف و ناهیان از منکر در شمار بہترین امت

ذات باری در این بارہ می‌فرماید: «شما بہترین امتی بودید کہ بہ سود انسان‌ها آفریدہ شدید چراکہ امر بہ معروف و نہی از منکر می‌کنید.» (آل عمران/۱۱۰)

باعث رهایی از عذاب

در قرآن آمدہ است: «زمانی کہ تذکراتی بہ آنها دادہ شد، فراموش کردند. ما نہی کنندگان از بدیہا را رهایی بخشیدیم و کسانی را کہ ستم کردند بہ خاطر نافرمانیہاشان، دچار عذاب نمودیم.» (اعراف/۱۶۵ و ۱۶۶) و نیز: «پس چرا در امتہای گذشتہ مردمی با عقل و ایمان وجود نداشت کہ (خلق را) از فساد و اعمال زشت نہی کنند مگر عدہ قلیلی کہ نجاتشان دادیم.» (هود/۱۱۶)

اهمیت امر به معروف و نهی از منکر از نظر معصومان (ع)

یکی از مفاد پیمان عقبه دوم که میان رسول اکرم (ص) و هفتاد و پنج نفر از اهالی یثرب، از جمله سعد بن عباده رئیس قبیله خزرج، بسته شد، انجام امر به معروف و نهی از منکر بود (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۴۴۲). امام علی (ع) می فرماید: «اگر از مسابقه دادن با یکدیگر ناگزیرید پس در اجرای حدود خدا و امر به معروف با یکدیگر مسابقه دهید.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۳) امام حسین (ع) به برادرش محمد حنفیه می فرماید: «من از سر مستی، طغیان، فسادانگیزی و ستمکاری قیام نکردم، بلکه برای اصلاح امت جدم به پا خاستم و می خواهم امر به معروف و نهی از منکر کنم.» (خوارزمی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۱۸۸)

جانشینی خدا و رسول

از سخنان رسول اکرم (ص) است: «هر کس امر به معروف و نهی از منکر کند، جانشین خداوند و رسول خدا (ص) در زمین است.» (نوری، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۳۵۸)

همردیف یاد خدا

فرمایش نبی مکرم اسلام (ص) است: «دنیا ملعون است و هر چه در آن است ملعون؛ مگر امر به معروف و نهی از منکر یا ذکر خدا.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۱۶۰۲)

حجت خدا بر مردم

پیامبر اکرم (ص) اسلام را ده بخش می شمارد و کسی که سهمی از آنها نداشته باشد، زیانکار می داند: «... هفتمین آنها امر به معروف است که نوعی وفاداری شمرده می شود و هشتمین آنها نهی از منکر است که حجت خدا بر مردم به شمار می آید.» (شیخ صدوق، بی تا، ص ۲۴۹)

نشانه شیعیان

امام موسی بن جعفر (ع) فرمود: «نشانه شیعیان انگشتی به انگشت راست، مراقبت بر اوقات نماز، دادن زکات، یاری برادران و امر به معروف و نهی از منکر است.» (همان، ص ۱۵۸)

همردیف جهاد

امام علی (ع) در نبرد «صفین»، اصرار خود بر ادامه جنگ را برای اقامه امر به معروف و نهی از منکر می داند: «خداوند از اولیای خود رضایت ندارد که هنگام گناه در روی زمین، آنها ببینند، بدانند، ساکت باشند و امر به معروف و نهی از منکر نکنند. از این جهت جنگ را بر خودم آسانتر از تحمل غل‌های جهنم یافتم.» (محمدی ری شهری، ۱۳۶۲، ج ۶، ص ۲۵۵) نیز امام (ع) می فرماید: «تمام کارهای نیک، حتی جهاد در راه خدا، در برابر امر به معروف و نهی از منکر همچون دمیدنی (یا قطره‌ای) در برابر دریاست.» (سید رضی، ۱۳۷۶، حکمت ۳۷۴)

همردیف زکات

نبی مکرم اسلام (ص) می فرماید: «جهاد چهار قسم است: امر به معروف، نهی از منکر، راستی هنگام صبر و نفرت از فاسق.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۱۳۳۸) نیز فرموده است: «لبخند تو به روی برادرت صدقه است؛ امر به معروف و نهی از منکر کردن تو صدقه است و راهنمایی کسی که راه را گم کرده است، صدقه است.» (همان، ش ۱۱۱۹)

آمر به معروف همچون فاعل معروف

از سخنان پیامبر گرامی اسلام (ص) است: «آنکه به کار نیک فرمان دهد مانند کسی است که آن را انجام دهد.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۱۴۰۸؛ شیخ صدوق، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۲۴۳)

بهترین مردمان

پیامبر رحمت (ص) می فرماید: «بهترین مردم کسانی هستند که قرآن را بهتر خوانند؛ در کار دین، داناتر باشند؛ از خداوند، بیشتر ترسند؛ به نیکی، بیشتر امر کنند؛ از بدی، بیشتر جلوگیری کنند و به خویشاوندان، بیشتر نزدیک شوند.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۱۴۹۹)

برترین کارها

امام علی (ع) می فرماید: «امر به معروف برترین اعمال مردم است.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۱) از امام جعفر صادق (ع) نقل شده است که مردی از قبیله «خثعم» خدمت پیامبر اکرم (ص) شرفیاب شد و عرض کرد: ای رسول خدا! بهترین اعمال در اسلام چیست؟ فرمود:

ایمان به خدا. گفت: پس از آن؟ فرمود: صلہ رحم. سؤال کرد: بعد از آن؟ پاسخ داد: امر بہ معروف و نہی از منکر. پرسید: کدام عمل از ہمہ کارها بیشتر مورد خشم خدا است؟ فرمود: شرک بہ خدا. پرسید: پس از آن؟ جواب داد: قطع رحم. عرض کرد: بعد از آن؟ پیامبر فرمود: امر کردن بہ کار زشت و بازداشتن از کار خوب (مجلسی، بی تا، ج ۱۰۰، ص ۸۱).

ستون شریعت

از سخنان حضرت امیر مؤمنان (ع) است: «نہایت دین، امر بہ معروف و نہی از منکر و برپاداشتن حدود است.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۲) نیز از فرمایش‌های امام (ع) است: «امر بہ معروف و نہی از منکر و اقامہ حدود، ستون شریعت است.» (همان، ص ۴۴۲)

نتایج امر بہ معروف و نہی از منکر

در آیات قرآن و احادیث منقول از پیشوایان نتایج عمل بہ از این فریضہ‌ها بیان شدہ است:

قرار گرفتن در زمرہ صالحان

خداوند متعال می فرماید: «بہ خدا و روز واپسین ایمان دارند و بہ کار پسندیدہ فرمان می دهند و از کار ناپسند بازمی دارند و در انجام کارهای نیک شتاب می کنند و آنان از شایستگانند.» (آل عمران/۱۱۴)

برخورداری از رحمت الہی

در قرآن کریم آمدہ است: «مردان و زنان مؤمن یاور و دوستدار یکدیگرند، خلق را بہ کار نیکو وادار و از کار زشت منع می کنند؛ نماز بہ پا می دارند، زکات می دهند و حکم خدا و رسول او را اطاعت می کنند. حقیقتاً خداوند آنان را مشمول رحمت خود خواهد گردانید کہ خدا صاحب اقتدار و درست کردار است.» (توبہ/۷۱)

رستگاری

خداوند متعال می فرماید: «و باید گروهی از شما باشند کہ بہ سوی خیر دعوت کردہ و بہ کارهای خیر فرمان دهند و از زشتی‌ها بازدارند و اینان رستگارند.» (آل عمران/۱۰۴)

داشتن دنیا و آخرت

از حضرت علی (ع) منقول است: «هرکہ در او سہ خصلت باشد، دنیا و آخرت او سالم ماند، امر بہ معروف کند و خود نیز از آن فرمان برد، نہی از منکر نماید و خود نیز از آن بازایستد و حدود خداوند بزرگ را محافظت نماید.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۲)

پاداش دوچندان

از امیر بیان علی (ع) است: «امر بہ معروف و نہی از منکر، پاداش را دوچندان کند.» (همان، ص ۴۴۲)

آرامش و امنیت اجتماعی

از امام باقر (ع) نقل شدہ است: «بوسیله این اصل، سایر دستورہا، زندہ، راہها، امن؛ کسب‌ها، حلال؛ مظالم بہ صاحبان اصلی برگردانده؛ زمین، آباد؛ از دشمنان، انتقام گرفته شدہ و کارها، روبہ‌راہ می شود.» (مطہری، ۱۳۶۷، ص ۷۷)

عزتمندی

امام صادق (ع) فرمودہ است: «امر بہ معروف و نہی از منکر دو آفریدہ (دستور) خدا هستند پس ہرکس بہ آنها عمل کند، خداوند سبحان او را عزیز کند و ہرکس آنها را خوار کند، خداوند خوارش سازد.» (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۵۱۰)

شکوفایی امور

امام علی (ع) بہ فرزندش محمد حنفیہ فرمود: «امر بہ معروف کن تا از اہل معروف باشی و با صالحان محشور شوی زیرا تمامیت امور نزد خداوند متعال بہ امر بہ معروف و نہی از منکر است.» (همان، ص ۵۱۰)

پشت گرمی مؤمنان

امیر بیان علی(ع) فرموده‌اند: «هرکس امر به معروف کند، پشت مؤمنان را محکم کرده و هر که نهی از منکر کند، بینی فاسقان را به خاک مالیده است.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۲)

ورود به بهشت

رسول گرامی اسلام(ص) به فرد بادیه‌نشین که آرزوی ورود به بهشت داشت، فرمود: «گرسنه را سیر کن، تشنه را سیراب نما و امر به معروف و نهی از منکر کن.» (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۵۱۰)

شرایط امر به معروف و نهی از منکر

فقیهان شرط‌هایی را برای این فریضه ذکر کرده‌اند (ر.ک: شیخ طوسی، ۱۳۴۷، ص ۱۶۰؛ حلی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۹۸): الف. داشتن دانش و معرفت، کسی که امر به معروف و نهی از منکر می‌کند خود باید معروف و منکر را از هم تشخیص دهد. امام صادق(ع) در پاسخ این سؤال که آیا این دو فریضه بر تمام امت واجب است، فرمود: خیر، بر کسی واجب است که مردم از او حرف‌شنوی داشته باشند و معروف و منکر را بشناسد؛ نه فرد ناتوانی که حق و باطل را از هم تشخیص ندهد (عطایی، ۱۳۸۶، ص ۴۴). ب. عامل به معروف و منکر، کسی که به کار خیر فرمان داده و از کار زشت برحذر می‌دارد، لازم است خود بدین امور عمل کند. قرآن کریم اشاره به این نکته دارد: «آیا مردم را به کار نیک امر کرده و خود را فراموش می‌کنید.» (بقره/۴۴) رسول گرامی اسلام(ص) هم می‌فرماید: «شبی که مرا به معراج بردند، دیدم لب‌های افرادی را با قیچی‌های آتشین می‌بریدند و دور می‌انداختند. گفتم: ای جبرئیل! اینان چه کسانی هستند؟ گفت: خطیبان امت تو که مردم را به نیکی وامی‌دارند ولی خودشان را فراموش می‌کنند.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۲۰) نبی مکرم اسلام(ص) به فردی از مسلمانان فرمود: «همین قدر تو را بس که مردم را به چیزی امر کنی که خود را مأمور می‌دانی و از چیزی نهی کنی که خود را باز می‌داری.» (همان، ص ۴۱۷) امیر مؤمنان علی(ع) در این باره می‌فرماید: «برای نادان بودن آدمی همین کفایت کند که مردم را از چیزی بازدارد که خود آن را انجام می‌دهد.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۳) نیز فرموده است: «امرکننده به خوبی‌ها و عمل‌کننده به آنها باش و از آنان مباش که دیگران را به چیزی امر کرده ولی خود نافرمانی می‌کنند و خشم خدا را بر خود برمی‌انگیزند.» (همان، ص ۴۴۴) نیز از امام(ع) نقل شده است: «چقدر برای فرد زشت است که مردم را از بدیها و گناهان بازدارد ولی چون تنها شود، مرتکب آنها شود.» (همان) حتی امیر مؤمنان(ع) فرد غیرعامل را نفرین می‌کند: «خدا لعنت کند کسی را که امر به معروف می‌کند و خود عمل نمی‌کند و نهی از منکر می‌کند و خود انجام می‌دهد.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۲۰) امام سجاد(ع) این افراد را منافق خوانده است: «منافق کسی است که دیگران را نهی از منکر کند ولی خود را باز نمی‌دارد و امر به معروف کند ولی خود انجام ندهد.» (همان، ص ۴۱۹) امام صادق(ع) هم فرموده است: «تنها کسی حق دارد دیگران را به کار خیر فرمان دهد و از کار زشت بازدارد که دارای سه ویژگی باشد: پیش از هرکس، خود بدانچه که فرمان می‌دهد عمل کند و از آنچه نهی می‌کند، خودداری نماید. در امر به معروف و نهی از منکر راه عدالت پیشه کند و در امر و نهی مدارا نماید.» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۵۴)

با توجه به این که فرد مؤمن معصوم نیست و می‌تواند گناهکار و خطاکار باشد پس به‌رغم گناهکار بودن بایستی در این مهم بکوشد. از سخنان پیامبر اکرم(ص) است: «امر به معروف کنید اگرچه خودتان کار معروف نکنید و نهی از منکر کنید گرچه از همه آن اجتناب نکنید.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۲۰) قدر مسلم این است که فردی که امر به معروف و نهی از منکر می‌نماید برای تأثیر بیشتر سخنش بایستی خود عامل به این کار باشد. مثل فارسی است: رطب‌خورده منع رطب کی کند! و یا مثل عرب: خودت را پاک کن سپس دیگری را پاک نما.^۱

ج. ادامه و اصرار متخلف. زمانی که گناهکار بر عمل زشت خود اصرار داشته باشد و شواهدی بر پشیمانی او نباشد اما اگر نشانه‌هایی بر ترک معاصی در او باشد، تکلیف ساقط است.

۱. هَدَبْ نَفْسَكَ ثُمَّ هَدِبْ غَيْرَكَ.

د. احتمال تأثیر و نتیجه. اگر کسی بداند که اقدام او در انجام این دو فریضه، بی تأثیر است، برای او واجب و حتی مستحب نیست. امام صادق (ع) فرموده‌اند: «تنها آن مؤمنی که پندپذیر باشد امر بہ معروف و نہی از منکر شود یا آنکہ نادان است تا آگاہ شود.» (شیخ طوسی، ۱۳۷۷ق، ج ۲، ص ۵۸)

ه. نبودن مفسده. احتمال زیان مالی، بدنی و عرضی بہ امر بہ معروف و نہی از منکر یا دیگر مسلمانان از ناحیہ افراد نباشد چراکہ ضرر و اضرار در دین اسلام جایز نیست. در این صورت وجوب این دو اصل ساقط می‌شود (حلی، ۱۳۸۷ق، ج ۱، ص ۳۹۸). امام صادق (ع) در این بارہ فرمودہ است: «امر بہ معروف و نہی از منکر بر ہر کسی کہ امکان آن را دارد و بر جان خود و کسانش بیمناک نیست، واجب است.» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۱۵۴) امام رضا (ع) بہ مأمون نوشتہ است: «امر بہ معروف و نہی از منکر واجب است در صورتی کہ ممکن باشد و بیم جانی نداشته باشد.» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ص ۲۶۸)

برای اجرای امر بہ معروف و نہی از منکر شرایط دیگری نیز بیان شدہ است:

الف. داشتن حسن نیت و اخلاص. امر بہ معروف و نہی از منکر بایستی برای رضای خداوند باشد و نہ صاف کردن دشمنی‌ها و خردہ- حساب‌ها (مطہری، ۱۳۶۷، ص ۸۰). خداوند متعال می‌فرماید: «در بسیاری از رازگویی‌های ایشان خیری نیست مگر کسی کہ [بدین وسیلہ] بہ صدقہ یا کار پسندیدہ یا سازشی میان مردم فرمان دہد و ہر کس برای طلب خشنودی خدا چنین کند، بہ زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.» (نساء/۱۱۴) امام سجاد (ع) می‌فرماید: «موسی بن عمران بہ پروردگار عرض کرد: چہ کسانی از بندگانت را در سایہ عرش قرار می‌دہی؟ فرمود: کسانی کہ قلبی پاک، دستی بخشندہ و اعمالی نیک داشته باشند. آنانی کہ عظمت مرا همچون پدرانشان یاد می‌کنند و برای ارتکاب محرمات من خشم می‌گیرند در حالی کہ بسان پلنگی زخم خوردہ‌اند.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۱۶؛ برقی، ۱۳۷۱ق، ص ۱۶)

ب. مداخلہ در منکر آشکارا. تنها دربارہ منکراتی کہ علنی است، حق تعرض وجود دارد و حق تجسس در امور خصوصی مردم نارواست. امام صادق (ع) فرمودہ است: «خداوند متعال تودہ مردم را بہ خاطر گناہ برخی افراد کہ پنهانی مرتکب گناہ شدہ باشند، عقوبت نمی‌کند.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۲۰)

ج. تأکید بر اقامہ این فرایض در زمان امام معصوم (ع). با امان نظر در خطبہ غدیر چنین بہ نظر می‌رسد کہ دو فریضہ امر بہ معروف و نہی از منکر در زمان امام معصوم (ع) محقق می‌شود (رحیمیان، ۱۳۸۸، صص ۱۱۳). شیخ طوسی ہم این مسألہ را بیان و تأکید می‌کند: اقامہ این حدود برای کسی جایز نیست مگر در زمان حاکمی کہ از سوی خداوند متعال نصب شدہ باشد یا امام او را برای انجام این فرایض منصوب کردہ باشد (شیخ طوسی، بی‌تا، ص ۳۰۱). البتہ در ادامہ سخن، انجام این کار را در غیر آن زمان برای فرزندان، خانوادہ و سایرین روا دانستہ است (ہمان).

فقہا شرایط دیگر مثل عقل، بلوغ، معذور و مضطر نبودن مرتکب، جاهل نبودن مرتکب، عناد و اصرار نکردن مرتکب پس از امر بہ معروف و نہی از منکر را نیز ذکر کردہ‌اند (مجلسی، بی‌تا، ص ۷۹؛ حسینی میلانی، ۱۳۶۱، صص ۱۲۶ و ۱۲۷).

مراتب و درجات امر بہ معروف و نہی از منکر

در اخبار و احادیث برای امر بہ معروف و نہی از منکر مراتبی ذکر شدہ است. پیامبر اکرم (ص) مراتب این دو فریضہ را این‌گونہ بیان می‌کند: «ہر کس از شما کار ناشایستی ببند بہ دست خویش مانع آن شود و اگر نتواند بہ زبان و اگر نتواند، بہ دل مانع شود کہ حداقل ایمان ہمین است.» (پابندہ، ۱۳۵۶، ش ۳۰۱۰) امام باقر (ع) می‌فرماید: «در مقابل گناہکاران با قلب و زبان ایستادگی کنید و با حربہ زبان، پیشانی آنها را بکوبید. در مسیر خدا سرزنش کنندگان، شما را از کار باز ندارند. اگر پذیرفتند و بہ سوی حق بازگشتند، شما را بر آنها تسلطی نیست. می‌توانید با کسانی کہ بہ مردم ستم می‌کنند، مبارزہ کنید. آنگاہ کہ با زبان، امر بہ معروف کردید و نپذیرفتند، با ایشان با نیروی بدنهایتان چہاد کنید و با قلب خویش آنها را دشمن بدارید بدون اینکہ در پی ریاست یا بہ دست آوردن مال و ثروت بودہ و یا بخواہید با ستم بر آنها ظفر یابید بلکہ از روی عدل و درستی مبارزہ کنید تا بہ سوی دستور خدا بازگردند و بر اطاعت او آمادہ شوند.» (خسروی، بی‌تا، ج ۵، ص ۴۵)

از نظر فقہا مراتب و درجات امر بہ معروف و نہی از منکر عبارتند از:

الف. مرتبہ قلب. مسلمان باید در قلب خود نسبت بہ کارهای خلاف، ترک واجبات الہی و ارتکاب منہیات دینی احساس تنفر کند. کمترین نمود این تنفر، اعراض و ترک معاشرت، اظہار تأسف و تکذّر با چہرہ است. رسول اکرم (ص) در این بارہ فرمودہ است: «برای

مرد کافست که وقتی ناروایی دید و نمی‌تواند آن را تغییر دهد، خداوند بداند که قلباً از آن بیزار است.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۱۰۸۳) امام علی(ع) هم در این زمینه می‌فرماید: «پیامبر اکرم(ص) به ما دستور داده که گناهکاران را با چهره‌ای عبوس و ظاهری خشمگین ملاقات کنیم.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۱۳)

ب. مرتبه زبان، در این مرتبه نخست باید از طریق پند و نصیحت و به شکلی نرم وارد شد و اگر فایده‌ای نداشت، از سخنان درشت استفاده کرد. امیر بیان علی(ع) می‌فرماید: «هرکس به دل و زبان نهی‌ازمنکر را ترک کند، مرده‌ای است در میان زندگان.» (شیخ طوسی، ۱۳۷۷ق، ج ۲، ص ۵۸) همچنین از سخنان امام علی(ع) است: «امربه‌معروف کن تا از اهلش باشی و از بدی با دست و زبان خود بازدار و با تلاش، از انجام آن جلوگیری نما.» (آمدی، ۱۳۸۱، ص ۴۴۲) ابویصیر گوید: درباره آیه مبارکه «قوا أنفسکم و أهلیکم» (تحریم/۶). (خود و خانواده خود را از آتش نگهدارید)، از امام صادق(ع) پرسیدم. حضرت فرمود: خانواده را به آنچه خداوند دستور داده، امر کن و از آنچه بازداشته، بازدار. اگر اطاعت کردند، آنان را نگه داشته‌ای و اگر نافرمانی کردند، به وظایف عمل کرده‌ای (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۵۰۷). از امام رضا(ع) نقل شده است: «امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر به زبان واجب است.» (حرانی، ۱۳۵۵، ص ۴۴۴)

ج. مرتبه دست (ید) و عمل، فقیهان در این مرتبه توقف کرده‌اند. آنها این درجه را وظیفه عامه مردم ندانسته و آن را وظیفه حاکم شرع یا کسی می‌دانند که از طرف او اجازه داشته باشد زیرا انجام این کار توسط عامه مسلمانان باعث هرج‌ومرج در اجتماع می‌شود. شهید مطهری در این زمینه اصل کنایه‌آمیز «پند یا بند» را مطرح می‌کند. وی معتقد است که باور بعضی این است که این دو فریضه یا با گفتار یا با اعمال زور میسر می‌شود. به عبارت دیگر نخست باید پند داد و اگر اثر نکند و قدرت باشد، باید زد و به بند کشید (مطهری، ۱۳۶۷، ص ۸۲)!

برخی از فقها مراتب امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر را بیشتر از این دانسته‌اند: قلب، چهره، زبان، دست، جرح، غضب، قتل، فداکاری و تقیه (حسینی میلانی، ۱۳۶۱، صص ۱۲۷ و ۱۲۸).

کیفیت اجرای امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر

روش آرام و توأم با مهربانی

آیات و روایات بسیاری هست که انجام این فریضه را با لینت و آرامی و نه با خشونت تأکید کرده است چراکه لازمه ایمان حقیقی و محبت و علاقه‌مندی، انجام امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر است. در قرآن کریم آمده است: «به سوی پروردگارت با حکمت و دلیل عقلی و پند نیکو فراخوان.» (نحل/۱۲۵) پیامبر رحمت(ص) می‌فرماید: «هر که می‌خواهد به نیکی وادار کند، بایستی وادارکردنش هم به نیکی باشد.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۲۸۴۴) امام صادق(ع) نیز در این باره به «حرث‌بن‌مغیره» فرمود: چه چیز برای شما مانع است وقتی می‌بینید شخصی کار ناپسندی انجام می‌دهد؟ ... پیش او بروید و نصیحتش نمایید. با سخنانی متین، آرام و با استدلال او را از کار زشت باز دارید. حرث گفت: ممکن است از ما نپذیرد. حضرت فرمود: اگر چنین کرد از مصاحبت با وی دوری کنید (خسروی، بی‌تا، ج ۵، ص ۴۸). همچنین از حضرت صادق(ع) منقول است: «فرد در آنچه امر یا نهی می‌کند، عدالت داشته باشد و رفق و مدارا پیشه کند.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۱۹) شهید مطهری به برخورد شدید آیت‌الله آقا نجفی قوچانی با طلبه‌هایی که به بهانه نهی‌ازمنکر، متعرض یک مجلس عروسی شده بودند، اشاره کرده است (ر.ک: مطهری، ۱۳۶۷، ص ۸۱).

الگو بودن امر به معروف و ناهی از منکر

امام علی(ع) در این باره فرموده است: «آن که خواسته باشد پیشوای مردم باشد و به راهی دعوت کند، پیش از یاد دادن دیگران، به خود تعلیم دهد. پیش از آن که مردم را با زبان خود تربیت کند، با روش اخلاقی خوب خود را تربیت کند. آنکه خودش را تعلیم و تأدیب کند، برای احترام شایسته‌تر است از آن کس که مربی دیگران باشد.» (سید رضی، ۱۳۷۶، حکمت ۷۳) امام(ع) به فرزند خویش محمد حنفیه چنین سفارش کرده است: «پسر! پذیرای اندرزه‌های حکیمان باش و در گفته‌های ایشان بیندیش و آنچه را که به مردم امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر می‌کنی، خودت نیز رعایت کن.» (شیخ صدوق، ۱۳۹۲ق، ج ۲، ص ۳۶۴) امام صادق(ع) نیز در این باره فرموده است: «مردم را با وسیله‌ای غیر از زبانتان دعوت کنید.» (کلینی، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۲۴) صاحب جواهر به نقل از شیخ طوسی می‌نویسد: «از بزرگترین، بالاترین، پایدارترین و مؤثرترین امربه‌معروف و نهی‌ازمنکرها به‌ویژه برای رهبران دینی، این است که عملاً

جامه کار نیک بپوشد و در کارهای خیر، چه واجب و چه مستحب، عملاً پیش قدم باشد و جامه زشت کاری را از اندام خود بیرون کند.» (مطهری، ۱۳۶۷، ص ۸۵)

پیامدهای ترک امر بہ معروف و نہی از منکر

از آیات قرآنی و احادیث معصومان (ع) چنین برداشت می شود که مؤمنانی که به این دو فریضه بی توجهند، فرجام سختی در انتظارشان است. امام علی (ع) رضایت بر گناه را همچون عامل گناه می داند: «آنکه به کار کسانی خشنود است، چنان است که در میان کار آنان بوده است و هرکه در باطلی پا نهاد، دو گناه بر گردن وی افتاد؛ گناه کردار و گناه خشنودی بدان کار.» (سید رضی، ۱۳۷۶، حکمت ۱۵۴) جابر از حضرت باقر (ع) نقل می کند: «در آخرالزمان مسلمانانی هستند که در میانشان دسته ای ریاکارند که به ظاهر عبادت می کنند، قرآن می خوانند و حدیث گویانی نادانند اما امر بہ معروف و نہی از منکر را واجب نمی دانند مگر آنگاه که خیال کنند این کار برای آنها نتیجه زیانباری ندارد.» (خسروی، بی تا، ج ۵، ص ۵۶)

بی دینی و دشمنی با خدا

در این باره رسول اکرم (ص) فرموده است: «خداوند بزرگ، مؤمن ناتوانی را که بی دین است، دشمن دارد. گفتند مؤمن بی دین کیست؟ فرمود: آن کس که نہی از منکر نمی کند.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۳۹۸) در حدیث دیگری از رسول خدا (ص) انجام ندادن این واجب، اعلان جنگ با خدا شمرده شده است: «آن زمان که امت من امر بہ معروف و نہی از منکر را به یکدیگر واگذارند و هریک شانه از زیر بار آن خالی کنند، در این زمان اعلان جنگ با خدای خود دهند.» (خسروی، بی تا، ج ۵، ص ۴۵) نیز از ایشان منقول است: «هرکه بزرگتر را محترم ندارد و به کوچکتر رحم نکند و به نیکی واندارد و از بدی باز ندارد، از ما نیست.» (پاینده، ۱۳۵۶، ش ۲۴۱۶)

ضرر و زیان

بنا به فرمایش رسول اکرم (ص) اگر فرد مسلمان در خلوت گناهی مرتکب شود، زبانی به افراد دیگر نمی رساند اما اگر گناهِش علنی باشد و دیگران به او معترض نباشند برای همه زیان آور است (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۰۷).

زوال برکات و نعمتها

برخی احادیث منقول از پیشوایان دین به کاستی برکتها هنگام ترک این دو فریضه اشاره دارد. رسول گرامی اسلام (ص) می فرماید: «همواره امت من در خیر و نیکی هستند مادامی که امر بہ معروف و نہی از منکر کنند و یکدیگر را در نیکوکاری یاری کنند. اگر چنین نکنند برکتها از آنان گرفته می شود و بر یکدیگر مسلط می شوند درحالی که هیچ کس در آسمان و زمین به یاری آنها نشتابد.» (شیخ طوسی، ۱۳۷۷ق، ج ۲، ص ۵۸)

نزول عذاب الہی

از رسول گرامی اسلام (ص) منقول است: «باید امر بہ معروف و نہی از منکر کنید در غیر این صورت به یقین عذاب خدا همه شما را فرامی گیرد.» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۴۰۷) نیز از ایشان نقل شده است: «هرگاه امت امر بہ معروف و نہی از منکر را به یکدیگر واگذارند باید منتظر بلاهایی از سوی خدا باشند.» (همان، ص ۳۹۴). از امام علی (ع) نقل شده است: «همانا امت هایی که پیش از شما به هلاکت رسیدند، تنها به این واسطه بود که گناه کرده و بزرگان، آنها را نہی نمی کردند و بدین سبب بر آنها عذاب های مختلف نازل شد. پس امر بہ معروف و نہی از منکر کنید.» (خسروی، بی تا، ج ۵، ص ۵۷) امام باقر (ع) هم می فرماید: «خداوند به حضرت شعیب (ع) وحی کرد که من از قوم تو صد هزار نفر را عذاب خواهم کرد. چهل هزار نفر از آنها گناهکارند و شصت هزار نفر بی گناه! شعیب (ع) گفت: پروردگار! نیک کرداران چه تقصیری دارند؟ خداوند فرمود: چون ایشان سهل انگاری کردند و با گناهکاران مدارا کرده، بر آنها خشمگین نشدند.» (شیخ طوسی، ۱۳۷۷ق، ج ۲، ص ۵۸) سخنی دیگر از امام محمد باقر (ع) است: «امر بہ معروف و نہی از منکر فریضه ای است بسیار بزرگ که به وسیله آن سایر واجبات به پا داشته می شوند. آنگاه که این دستور ترک شد، خداوند خشمگین شود به طوری که به

احدی رحم نکند. نیک مردمان را در خانه‌های گنهکاران هلاک کند و کودکان شیرخوار را در دامن بزرگسالان نابود نماید.» (خسروی، بی تا، ج ۵، ص ۴۱) روایاتی هم نقل شده است که بیانگر مسخ شدن تارکان این دو فریضه است. از امام صادق (ع) نقل شده که گروه مسخ شدگان دو دسته بودند: نخست کسانی که عمل شایسته انجام می‌دادند ولی دیگران را امر به معروف و نهی از منکر نمی‌کردند. دسته دوم کسانی که کار شایسته‌ای انجام نمی‌دادند و مرتکب اعمال زشت می‌شدند و از امر به معروف و نهی از منکر خودداری می‌کردند. امام (ع) نجات یافتگان را تنها کسانی می‌دانستند که کار شایسته انجام می‌دادند و دیگران را به معروف تشویق و از کار ناشایست برحذر می‌داشتند (همان، ص ۲۰).

چیرگی ناهلان

از دیگر نتایج ترک این فرائض، سلطه ناهلان است. سخن رسول اعظم (ص) است: «به نیکی وادارید و از بدی بازدارید و گرنه خداوند بدانان را بر شما مسلط کند و نیکانتان دعا کنند و استجابشان نکند.» (پابنده، ۱۳۵۶، ش ۲۲۱۸). ابوبصیر از امام صادق (ع) نقل کرده است: «خداوند پیامبری به نام ارمیا برای بنی اسرائیل مبعوث کرد و به او فرمود که به آنها بگویند: کسی را بر ایشان مسلط می‌کنم که خونشان بریزد، اموالشان بگیرد و اگر به درگاه من زاری کنند، به گریه‌شان رحم نکنم؛ اگر دعا کنند، اجابتشان نکنم. مدت صد سال دیارشان را خراب کرده سپس آباد کنم. عالمان گرد آمدند و به ارمیا گفتند: گناه ما چیست؟ ما که مثل آنان گناه نکردیم! خداوند فرمود که به آنها بگویند: شما گناه را دیدید و نهی از منکر نکردید پس خداوند بخت‌النصر را بر شما مسلط کرد.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۱۳)

عدم اجابت دعا

امام کاظم (ع) فرمود: «یا امر به معروف می‌کنید یا خدای متعال بدانان را بر شما مسلط می‌کند آنگاه صالحان دعا می‌کنند و مستجاب نمی‌شود.» (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۵۱۱)

رواشدن گناهان

رسول خدا (ص) فرمود: «هرگاه امر به معروف اندک شد، به حریم تجاوز خواهد شد.» (همان)

پسان مردگان

از امام علی (ع) نقل شده است: «هرکس با قلب، زبان و دست خود نهی از منکر را ترک کند، مرده‌ای در میان زنده‌هاست.» (همان)

امر به منکر و نهی از معروف

امر به منکر و نهی از معروف کار شیطان و منافقان

با نگرش به آیات قرآنی درمی‌یابیم که دستور به انجام منکر و بازداشتن از کار خیر، شیوه شیطان است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید پای از پی گام‌های شیطان منهدید و هرکس پای بر جای گام‌های شیطان نهد، [بداند که] او به زشتکاری و ناپسندی وامی‌دارد.» (نور/۲۱) نیز می‌خوانیم: «شیطان شما را به کار زشت فرمان می‌دهد.» (بقره/۲۶۸) در آیه‌ای دیگر خداوند متعال فرمان به کار زشت و بازداشتن از کار نیک را از افعال منافقان ذکر می‌کند: «مردان و زنان منافق [همانند] یکدیگرند. به کار ناپسند وامی‌دارند و از کار پسندیده باز می‌دارند و دست‌های خود را [از انفاق] فرو می‌بندند؛ خدا را فراموش کرده‌اند؛ پس [خدا هم] فراموششان کرده است. در حقیقت این منافقانند که فاسقند.» (توبه/۶۷)

فرجام آمران به منکر و ناهیان از معروف

امام حسین (ع) درباره این گونه افراد می‌فرماید: «وای بر آن کس که امر به منکر و نهی از معروف نماید.» (حر عاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۳۹۷) امام صادق (ع) از قول رسول خدا (ص) می‌فرماید: «هرکه امر به معروف و نهی از منکر کند و یا کسی را به راه خیر راهنمایی

کند، در خوبی او شراکت دارد و کسی که دیگری را به کار بدی وادارد و یا راهنمایی کند، در خلاف او شریک است.» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۶۸) در حدیثی از معصوم (ع) آمده است: چگونه است حال شما زمانی که زنان شما فاسد و جوان‌های شما فاسق شوند چون امر بہ معروف و نہی از منکر نکنید. گفتند: آیا چنین چیزی ممکن است؟ فرمود: آری! بدتر از این هم خواهد بود، آن روز که مردم را امر بہ کارهای زشت کنید و از کارهای خوب بازدارید. پرسیدند: آیا ممکن است چنین روزی بیاید؟ فرمود: آری! از این بدتر چگونه خواهد بود؛ آن روز که ببینید کار خوب در نظر مردم، زشت و کار بد، خوب است (شیخ طوسی، ۱۳۷۷ق، ص ۵۷).

نتیجہ گیری

دو فریضہ امر بہ معروف و نہی از منکر از مهمترین فرائض دین اسلام است. خداوند متعال در آیہ ۳۶ سورہ نحل نخستین وظیفہ ہمہ انبیا را امر بہ معروف و نہی از منکر دانستہ و بنابراین محور دعوت ایشان این دو اصل بودہ است. از مفاد پیمان عقبہ دوم کہ مردم یثرب با پیامبر گرامی اسلام (ص) بستند، امر بہ معروف و نہی از منکر می‌باشد. در احادیثی کہ از رسول اکرم (ص) و امامان معصوم (ع) نقل شدہ نیز بر این دو واجب تأکید شدہ است. مثلاً امیر مؤمنان علی (ع) می‌فرماید: تمام کارهای نیک حتی جہاد در راہ خدا در برابر امر بہ معروف و نہی از منکر همچون قطرہ‌ای در برابر دریاست. البتہ انجام این واجبات مراتب و شرایطی دارد کہ بایستی مطابق آنها بہ این کار مبادرت نمود. بی‌توجهی بہ این اصول و عدم اجرای آنها، زبان‌هایی برای جامعہ بہ دنبال دارد.

منابع

- [۱] قرآن کریم.
- [۲] آمدی تمیمی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۱)، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه مصطفی درایتی، مشهد: انتشارات ضریح آفتاب، چاپ اول.
- [۳] ابن هشام، عبدالملک (بی تا)، السیره النبویه، بیروت: دارالمعرفه.
- [۴] برقی، ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ق)، المحاسن، تصحیح جلال الدین ارموی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- [۵] پاینده، ابوالقاسم (۱۳۵۶)، نهج الفصاحه، تهران: انتشارات جاویدان، چاپ یازدهم.
- [۶] جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیاه، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ صدونوزدهم.
- [۷] حرانی، ابومحمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۵۵)، تحف العقول، تهران: انتشارات اسلامیه.
- [۸] حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۲ق)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تصحیح محمد رازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- [۹] حسینی میلانی، سید محمد (۱۳۶۱)، خلاصه الفقه، مشهد: انتشارات دانشگاه.
- [۱۰] حلی، محمد بن حسن بن یوسف (فخرالمحققین) (۱۳۸۷ق)، ایضاح الفوائد، قم: مطبعه العلمیه.
- [۱۱] خسروی، موسی (بی تا)، پند تاریخ، مشهد: انتشارات طوس.
- [۱۲] خوارزمی، موفق بن احمد (۱۳۶۷ق)، مقتل الحسین، نجف: دار انوار الهدی.
- [۱۳] رحیمیان، محمدحسین (۱۳۸۸)، پیمان آسمانی، قم: انتشارات دلیل ما، چاپ چهارم.
- [۱۴] سید رضی (۱۳۷۶)، نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دهم.
- [۱۵] شیخ صدوق، علی بن بابویه قمی (۱۳۶۲)، خصال، تهران: انتشارات جاویدان.
- [۱۶] شیخ صدوق، علی بن بابویه قمی (بی تا)، علل الشرایع، قم: مکتبه الداوری.
- [۱۷] شیخ صدوق، علی بن بابویه قمی (۱۴۱۳ق)، عیون اخبار الرضا (ع)، مشهد: آستان قدس رضوی.
- [۱۸] شیخ صدوق، علی بن بابویه قمی (۱۳۹۲ق)، من لایحضره الفقیه، تهران: مکتبه صدوق.
- [۱۹] شیخ طوسی (شیخ الطائفه)، ابی جعفر محمد بن الحسن بن علی الطوسی (۱۳۷۷ق)، التهذیب، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- [۲۰] شیخ طوسی (شیخ الطائفه)، ابی جعفر محمد بن الحسن بن علی الطوسی (۱۳۴۷)، الجمل و العقود، ترجمه و تصحیح محمد واعظ زاده خراسانی، مشهد: انتشارات دانشگاه.
- [۲۱] شیخ طوسی (شیخ الطائفه)، ابی جعفر محمد بن الحسن بن علی الطوسی (بی تا)، النهایه، قم: انتشارات قدس محمدی.
- [۲۲] عبدالباقی، محمد فؤاد (۱۳۶۴ق)، المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم، قاهره: دارالکتب المصریه.
- [۲۳] عطایی، محمدرضا (۱۳۸۶). دو فریضه فراموش شده، مشهد: انتشارات ضریح آفتاب.
- [۲۴] کلینی، محمد بن یعقوب (بی تا)، اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: دفتر نشر اهل بیت (ع).
- [۲۵] مجلسی، محمدباقر (بی تا)، بحار الانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- [۲۶] مجلسی، محمدتقی (بی تا)، فقه کامل فارسی، تهران: انتشارات فراهانی.
- [۲۷] محمدی ری شهری، محمد (۱۳۶۲)، میزان الحکمه، تهران: دفتر تبلیغات اسلامی.
- [۲۸] مطهری، مرتضی (۱۳۶۷)، ده گفتار، تهران: انتشارات صدرا، چاپ چهارم.
- [۲۹] نوری، میرزا حسین (۱۳۶۶)، مستدرک الوسائل، قم: آل البیت.